

BEVEZETÉS

Népi orvosláson a népnek a betegségekről vallott felfogását és a nép orvosló módjait értjük.¹ A meghatározással természetesen meglehetősen kitágítottuk a népi orvoslás fogalmát, több szerző ennél szűkebbre vonja a szóban forgó területet. Jungbauer összefoglalásában pl. a gyógynövények alig szerepelnek, a szorgalmas német szerző inkább csak a természetfeletti erőkkel való gyógyeljárásokat sorozza a népi orvoslás fogalmához.² Szendrey Zsigmond összefoglalásában szintén a természetfeletti erőkkel való gyógyítás az irányadó, az empirikus eljárásokkal alig foglalkozik.³ Jungbauerrel ellentétben Hovorka és Kronfeld nagy művükben⁴ a varázslatos gyógyítást (Zaubermedizin) egészen különálló részben tárgyalják, náluk a főrészt inkább a tapasztalati gyógyítás foglalja el.

E különbségek elsősorban a feldolgozó tudósok egymástól eltérő szemléletében rejlenek. A néprajztudóst mindenekelőtt a népi szemlélet érdekli, a jelenségeket is aszerint értékeli, mennyiben illeszthetők vagy sem a népi gondolatvilágba. Az orvost viszont kutatásában, rendszerezésében a jelenségek tapasztalati értéke, haszna vezeti. Egy növénynél azt keresi, van-e abban valami hatásos hatóanyag, ami indokolja felhasználását. A racionális gyógymódokhoz kapcsolódó varázslatos mozdulattól eltekint, figyelmen kívül hagyja, vagy külön csoportba osztályozza.

A valóságban azonban nincsenek különálló jelenségek, minden összefügg egymással, tapasztalat és természetfeletti erők

¹ O. A. Erich-R. Beitz: Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Leipzig, 1936. 771.

² Jungbauer, G.: Deutsche Volksmedizin. Berlin u. Leipzig, 1934.

³ A magyarság néprajza, IV, 229.

⁴ Hovorka-Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin. Stuttgart, 1938.

hatalma a nép szemléletében minden élesebb határvonal nélkül folyik össze. Nem mondhatjuk, hogy a nép — legalább is a mi szempontunkból nézve — jó megfigyelő volna. A nép inkább az összhangot szereti, azt, hogy minden újabb mozdulata jól beágyazható legyen felfogásába. Még az esetleg helyesen megfigyelt tényt is tőle telhetőleg művészi formába önti, költői magyarázatokkal látja el, hogy végtére is az utóbbi tűnik fel fontosabbnak, nem az egyszerű tapasztalat. Ha pl. a gyógynövények hasznát fel is ismeri és gyógyításában alkalmazza, akkor is magasabbrendű erők hatásával, gyakran nekünk meglehetősen bonyolult következtetéssel magyarázza eredményeit. Még a nyilvánvaló külerőszaki sérülésekben is természetfeletti erők beavatkozását sejtí meg és gyógymódja természetesen aetiologiai felfogásához alkalmazkodik. Az egyszerű tapasztalat feloldódik hitvilágában, ősi emlékekkel keveredik és a kettő alig választható szét egymástól. — Hozzá tehetjük még: az sincs kizárva, hogy mi tévedtünk és valamilyen jelenséget hibásan értékeltünk. Amiben ma varázslatos mozdulatot sejtünk, holnap talán a tapasztalattól igazolást nyer és fordítva, a látszólag a tapasztalaton nyugvó eljárás is értékét vesztheti. Értékítéleteket tehát nem adhatunk és a feldolgozandó anyagot sem lehet ennek alapján felosztani.

Beosztásomban igyekeztem a különböző szempontok előnyeit lehetőleg egyeztetni és ennyiben többé-kevésbé úgy jártam el, mint Berde Károly a magyar nép bőrgyógyászatát tárgyaló munkájában.⁵ Könyvem első részében tehát az általános elveket ismertetem, képet óhajtván nyújtani a nép mai szemléletéről, majd sorra veszem a betegségek okait és a különböző gyógy módokat. E rész tehát közelebb áll a tulajdonképeni néprajzhoz, itt Seyfarth,⁶ Jungbauer irányát követem. A második, részletes részben az egyes betegségeket tárgyalom, inkább orvosi szempontok szerint csoportosítok, itt tehát lényegében Hovorka-Kronfeld módszerét követem. Az utóbbi beosztás néprajzi szempontból talán nem kielégítő, viszont gyakorlatilag jól felhasználható, mert így egymás mellé kerülnek

⁵ vitéz Berde Károly: A magyar nép dermatológiája. Budapest, 1940.

⁶ C. Seyfarth: Aberglaube u. Zauberei in der Volksmedizin Sachsens. Leipzig, 1913.

pl. bizonyos adott testrészek betegségei, tehát könnyen összehasonlíthatók más területeken végzett gyűjtésekkel.

Az elkülönítést meglehetősen megnehezíti a mai falukép. Városi hatás, felülről jött műveltségáramlatok máskor is érték a népet. Napjainkban ez a hatás mindenesetre nagyon megnövekedett. Az orvostudomány többé-kevésbé régebben is különbözött a népi orvoslástól,⁷ de e különbségek semmi esetre sem voltak oly nagyok, mint manapság. Egyrészt tehát ősi, szinte alig érintett jelenségeket találhatunk, másrészt szigetszerűleg itt-ott már felbukkannak a felülről kapott javak. A kettő még egyelőre békességben megél egymás mellett, de előbb-utóbb az egyik kivetí a másikat. Ma még Javol, Aspirin mellett ráolvasás is van, de holnap már aligha. Az egész népi orvoslás voltaképp nagy gyűjtőmedence, amibe az ember ösztönös, lélektani törvényekkel megfejtethető és magyarázható bajelhárító mozgólata, a nép ősi hitvilágának töredékei, helyesen tapasztalt megfigyelések és tények, a hivatalos orvostudományból kikopott, elavúlt nézetek keverednek.

A mai néprajzi leírások főcélja, hogy egységes, áttekinthető képet adjanak a falu jelenlegi életéről, másrészt hogy rögzítsék a jelenségek változását, hullámzását. Ha mi pontos falu keresztmetszetet akarunk adni, úgy abba — a népi orvoslás területén maradván — egyformán fel kell vennünk az ősi eljárásokat és a patikaszerkeket. Hibás képet adnánk a falu mai képéről, ha leírásunkban csak a szorosabban vett, természetfeletti erővel való gyógymódokat tárgyalnánk és egyéb, a kulturális változással együttjáró jelenségeket elhanyagolnánk.

A mai falukép mozaikszerű,⁸ szorosabban vett egységes parasztkultúráról már nem beszélhetünk. De vidékek szerint valami különbség mégis csak van, ezt a helyi adottságok, ott élő népfajok, gazdasági viszonyok, történeti fejlődés stb. együttesen határozzák meg.

Az itt tárgyalandó vidék, a négy borsavölgyi falu, B á d o k, C s o m a f á j a, K i d e, K o l o z s b o r s a, Kolozs vármegyében

⁷ L. pl. M O E. I. 76.

⁸ Magyarország minden részében hasonló jelenségeket tapasztalhatunk. A Keszthely melletti Czerszegtomajon — noha országunk leglátogatottabb gyógyfürdőhelyétől, Hévíztől csak 2 kilométerre fekszik — egyformán gyógyít a városi orvos és a helybeli javas (N é p r. É r t. 1939: 196).

fekszik, hegyes-dombos vidéken. Az említett falvak Kolozsvártól 25 kilométerre, Kolozsborsa a vasúttól 14 kilométerre fekszik, a négy falu egymásközi távolsága 4—9 km. Kolozsvárról naponta rendes körülmények közt autóbusz jár Kolozsborsára. A közlekedést esős időben az elképzelhetetlenül nagy sár, sőt árvizek (legutóbb 1941 őszén) akadályozzák, illetve teljesen lehetetlenné teszik. A négy falu közül Kolozsborsa a legnagyobb, 3078 lakossal, 6908 kat. hold határral. Kide lakosainak száma 739 (2195 kat. hold), Bádoké 669 (2217 kat. hold), Csomafájé 610 (1417 kat. hold).⁹ Kolozsborsa járási székhely, itt lakik a körorvos, azonkívül gyógyszertára is van. A legnagyobb forgalom tehát Borsa felé irányul, a többi község egymásközi forgalma egészen csekély, így pl. beszéltem öreg kidei asszonyokkal, akik még nem voltak az alig 4 km távolságban eső Bádokon. Valóban e két község közt emelkedő, alig 100—150 m magas hegygerinc úgyszólván áthághatatlan gátat emel Kide és Bádok közé, azonban valószínű, hogy a hegy nélkül sem volna különösebb közük egymáshoz.

A mai falunak több köze van a városhoz, mint a szomszédos faluhoz. Kidén sokkalta jobban ismerik Kolozsvárt, mint Csomafáját. Szóbeszédben is alig kerül elő a szomszéd falu. Manapság a községek talán még távolabb kerültek egymástól, mint régente, viszont közelebb a városhoz. Sorsközösségről így nem lehet nagyon beszélni, de egyetlen faluban sincs meg a közös örömmek vagy fájdalomnak érzése. Tanúja voltam egy jelenetnek, amidőn Bádokon a falu közepén kigyuladt egy szénaboglya és a lobogó lángok körül jajveszékeltek a románok (ép román ünnep volt), de senkinek sem jutott eszébe, hogy erélyesen beavatkozzon a dologba. Úgy kellett a népet az oltásra kényszeríteni, sőt egyenesen hajtani.

Legfontosabb kérdés itt számunkra a nemzetiségi megoszlás. A környező falvaknak mind tiszta román vagy erősen román túlsúlyú lakossága van. Az 1910. évi népszámlálás szerint a kolozsvári járásban 9316 magyar és 27,380 román, a hidalmási járásban 4071 magyar, 18,339 román élt, a tárgyalandó területet körülvevő falvak népe tiszta román.

⁹ Magyarország Helységnévtára 1941.

A borsavölgyi községek néhány fontosabb adata:¹⁰

| A község neve | Jelenlevő népesség 1910-ben | Magyar | Román | Római katolikus | Református | Unitárius v. ágost h. ev. | Görög katolikus | Magyarul beszél | Ír és olvas |
|---------------|-----------------------------|--------|-------|-----------------|------------|---------------------------|-----------------|-----------------|-------------|
| Bádok | 530 | 172 | 352 | 3 | 159 | — | 358 | 294 | 188 |
| Csomafája | 485 | 130 | 319 | 4 | 109 | — | 353 | 247 | 137 |
| Kide | 796 | 607 | 186 | 164 | 403 | 27 | 188 | 760 | 418 |
| Kolozsborsa | 2333 | 469 | 1854 | 54 | 349 | 11 | 1862 | 756 | 742 |

A fentebbi statisztikából láthatjuk, hogy egyedül Kidén van magyar többség, mindenütt másutt csak magyar töredékekről beszélhetünk. A statisztika 1910 óta a mi szempontunkból rosszabbodott, mert pl. Kolozsborsán az akkor feltüntetett közel félezer magyarból napjainkban alig néhányval találkozunk a faluban. A magyar többségű Kide lakóinak száma azonkívül 1910 óta megfogyott, míg a román többségű Borsa hatalmasan megnövekedett. A kulturális szintre eléggé jellemző, hogy 1910-ben a magyar többségű Kidében a lakosságnak több, mint a fele írt és olvasott, míg a román többségű falvakban csak egy harmada.

A magyar kultúrfölényt román részről a románság számszerű többsége igyekszik ellensúlyozni. Tömegekkel szemben pedig a nemzeti kultúra vagy akár a fejlődés már nehezebben tud megbirkózni. Vegyük itt közelebből szemügyre a népi orvoslás területét. Már gyors vizsgálatra is megállapíthatjuk, hogy a románok sokkal több népi gyógyeljárást tudnak és gyakorolnak, mint a magyarok. Majdnem minden román asszony

¹⁰ Magyar Statisztikai Közlemények (42). Az 1910. évi népszámlálás.

ráolvas, olyikuk hosszú, terjedelmes szöveget mond, egy betegség ellen háromféleképen is gyógyít. A magyarok ilyen hosszú szövegű vagy ennyi magyar ráolvasást nem ismernek. Aki a magyarok közül mégis *nézni* tud, az rendszerint románul mondja a szöveget, olykor egészen mechanikusan, anélkül, hogy értelmét ismerné. Általában azonban a magyar ember bizonyos fölényes hitetlenséggel szemléli e dolgokat. Nem szabad azonban itt figyelmen kívül hagyni a vallási különbségeket sem. Vidékünk magyarjainak túlnyomórészt református a vallása, márpedig a reformátusok Magyarország egyéb területein is meglehetősen hitetlenek a népi orvoslásban, „baboná”-ban és egyekben. A magyar sokkal felvilágosodottabb a románnál, mégis — a népi orvoslás területén — meglehetősen a román befolyás alatt áll. Román műkifejezéseket használ a magyarban is (*deszkintálni, broszkonya, jaketura* stb.), román gyógyítókat keres fel, ha betegségbe esik. A magyar racionálisabb felfogására vall, hogy az ügyeskező, híres *kenők* (masszirozók) majdnem mind a magyarokból kerülnek ki.

A román befolyás — a gyógyításban — állandóan éri a magyarokat és ez alól alig tudják kivonni magukat. De talán nem is akarják. Itt nem a román hatáson van a lényeg, hanem bizonyos ősi, a népi szemléletből fakadó eljárásokon. A beteg ember hiszékeny, a falusi beteg ember különösen szívesen fogadja el a világnézetéhez közelálló gyógyeljárásokat, akár a magyartól, akár a romántól. A beteg ember lelkülete mindig más, mint az egészségesé, még a művelt nagyvárosi ember is fájdalmában kuruzslókat keres fel. Budapestről pl. magas állású tisztviselők keresnek fel vidéki javasokat.¹¹ Babonára mindnyájan hajlamosak vagyunk — még ma is, természetes, hogy a magyar is sokat átvesz a román konzervatív szemléletével és lelkületével életben tartott hiedelmekből, legalább is, ha ez a betegség gyógyítására vonatkozik.

Természetesen az, amit a magyar átvett a romántól, nem biztos, hogy kizárólag, minden időben a románság műveltségjára volt. Feltehető, sőt egészen valószínű, hogy régebben a mi embereink is ismertek pl. hosszú ráolvasásokat (elégg, ha a Bor-

¹¹ Pl. a vácdukai mérő asszonyhoz a fővárosból is kimennek a betegek (Eth n. 1936:296), az ősi javasembert Budapestről gépkocsival keresték fel (Eth n. 1938:362).

nemisza-féle szép ráolvasásokra gondolunk),¹² tartalomban talán meg is egyeztek a románokéval, de napjainkban, — ép az erőteljes magyar kultúrhatás alatt — a magyar ráolvasás kiveszett, és a mai magyar már csak a romántól kaphatja, úgyszólván kölcsönbe, román szöveggel.

Mindez azonban csak a gyógymódok egy részére vonatkozik. Ha áttekintünk a következőkben részletezendő gyógymódokon, megállapíthatjuk, hogy azok legtöbbször az ország egész területén ismerik. Különbségek olykor csak a hit erősségében vannak: ismerik, de az egyik helyen jobban, másutt alig vagy sehogy sem hisznek benne. De tudomásuk azért van az illető szokásról, gyógymódról. Az alább tárgyalandó gyógymódok, vagy kifejezések kis része kétségtelenül ma már csak Erdélyben ismeretes, azonban olykor kimutatható, hogy korábban Magyarországon egyebütt is ismeretesekek voltak. (Pl. a ma már csak Erdélyre korlátozódó *néző* szó). Az eddig már ismert és számtalan helyen közölt hatalmas népi orvoslás adatgyűjtéshez sok újjal mi sem járulhattunk, hisz meglepő, eddig homályban lapangó gyógyeljárásnak felfedezését már sehol sem remélhetjük. Alapos és részletes gyűjtésekből azonban egészen meglepő tényeket állapíthatunk meg. Így pl. bámulatos, hogy ilyen kis területen, mint e négy falu, annyi sok (másfélezernél is több) gyógymódot ismernek. Ez mindenesetre bizonyíték a nép hatalmas tudása mellett. De van valami tiszteletreméltó életerő, élni akarás is ilyen nagy tudásban. Mintha a nép semmi áron sem akarna beleegyezni a sors kérlelhetetlenségébe, a betegség törvényeibe, a fájdalom kínjába. Nem beszélhetünk egy nép fatalizmusáról, nemtörődomségéről, amikor egyetlen kis közösségen belül másfélezer eljárással hadakozik a fájdalom, az elmúlás ellen. Még akkor sem, ha különben meglehetősen türelmes fajtának ismertük meg az ittenieket. Így pl. Csomafáján meglehetősen egykedvűleg, siránkozás nélkül szemlélték a Borsa hirtelen támadt és veszélyt hozó őszi áradását.

A népi orvoslás másrészt mindig rendet, engedelmességet, a szabályok pontos betartását jelenti. Az egyes eljárásokban minden pontosan kiszabott és e szabályokat, úgy látszik, jól esik betartani. Itt sokkal mélyebb lélektani tényezőkről van

¹² Bornemisza Péter: Ördögi kisirtetekről. Sempte, 1578. (L. M. O. E. III, 234).

szó és valószínű, hogy a népi gyógyítás, a fájdalom a különböző nemzetiségek faji tulajdonságait letompítja, lecsiszolja, közelebb fűzi egymáshoz a magyart és románt. Két különböző vallás ugyan eltéríti egymástól az embereket, a betegség gyógyítása azonban még akkor is közelebb hozza, ha esetleg ép válásos mezben jelentkezik. Így keresi fel a román ember betegségében a katolikus papot, mert falujában pópa nincsen, a református papban pedig kevésbé bíz, a református beteg viszont a román pópához megy, mert annak gyógyerejében hisz.

A borsavölgyi magyarság értelmes, meglehetősen polgárosult nép. Román környezet nélkül bizonyára még sokkal polgárosultabb volna — és esetleg kevesebb gyógyítást tudna. De a város, a polgárosultság sem jelent mindent. Amerikát járt, felvilágosodott magyar ép úgy köpköd a kis borjúra szemverés ellen, mint más valaki. Ezen a téren szabályokat felállítani meglehetősen nehéz. A Budapest-környéki svábok ép eléggé polgárosultak, mégis nagyon sok ráolvasást ismernek.

Az alább ismertetendő gyógymódokat nem tekinthetjük egységes tudásanyagoknak, abból nem részesedik mindenki egyformán. Általában sokkal többet tudnak, mint amennyit valóban el is hisznek és gyakorolnak. Ez a tudás egyhamar nem is pusztul ki, mert nem okvetlen szükséges, hogy a hit tartsa életbe a tudományt. Kis 8—10 éves gyermek sokkal többet elleshet az öregektől, — talán, mert gyerek és hiszékeny — kezdetben még megdönthetetlen ténynek veszi, amit hallott, később ugyan sohasem gyakorolja, nem is hiszi, de a tudásanyagot élete végéig megőrzi és hasonló módon tovább adhatja a következő nemzedéknek.

Egységes, egyöntetű tudásról, hitről ma már nem beszélhetünk, az egyéni képességeknek döntő jelentőségük van. Így a falu mozaikszerű képe és az a tény, hogy a fejlett polgárosultság mellett még feltűnően sokban hisznek, érthetőbbé válik. A kis tanuló ugyan az iskolában ilyen leckéket ír: „Babonáság — bolondság. Az én gyerekkoromban sokkal félelmetesebb volt a világ, mint most. Mindenféle furcsa szerzet csavargott benne, akik különösen éjszakának idején követtek el sok garázdaságot. A padláson kísértetek zörögtek, a pincéből a tüzes emberek kukucskáltak ki, a levegőben boszorkányok röpködtek söprűnyélen, a keresztúton garabonciás deákkal lehetett találkozni s a temetőárokban lidércek öltögették lángnyelvüket stb.” (És ezután jön a tünemények természetes magyarázata). Leírja a

kis elemista, de ebben a lidércben majdnem mindenki hisz még a faluban. Ha az okok valamennyire tisztázódnak is, a gyógyításban még mindig megmaradhatnak az ősi szokásoknál. Olyanféle törvényszerűséget látok, mintha az aetiologia hamarabb modernizálnódna, mint a therápia. Pl. a meghűlést már elfogadták aetiologiai tényezőnek, de ugyanakkor a gyógyításban megmaradtak a ráolvasásnál.

Az ember mindig úgy gyógyít, ahogy gondolkozik, a gyógy mód szemléletének tükre. A románál a népi gyógyítás még szerves egésznek alkot szemléletével, a mieinknél már kevésbé. Ezzel függhet össze az a megfigyelésem, hogy a románok mindig szívesebben, közvetlen módon árulták el gyógymódjaikat, mint a magyarok. Náluk a gyógyítás még természetes, úgy szólván öntudatlan művelet, a mieinknél már valami idegentestféle, ép ezért gyakran szégyenkeznek és restellik bevallani.

Ha egységes tudásról nem is beszélhetünk,¹³ az itt-ott halott részletekből, adatokból felépíthetjük az egész falu szemléletét. A kép nem lesz hamis, hisz nem egyéneket írunk le, hanem a falut. Olyan ember egy se akad, aki az alábbiakból mindent kivétel nélkül tudna, de olyan sem, aki semmit sem tud.

Az egyén viszonya a közösséghez a gyógyításban különösen érdekes. A nép egy területen sem értékeli annyira az egyéni tulajdonságokat, képességeket, mint a gyógyításban. A tény annál meglepőbb, hisz a legtöbb gyógyító olyan eljárásokkal gyógyít, amelyeket mások is ismernek.¹⁴ Erősen hisznek abban, hogy bizonyos egyének értenek a gyógyításhoz, azokat keresik fel bizalommal.

Feltűnő a gyógyító specialisták nagy száma is. Minden faluban van jó egynehány specialista és érdekes, hogy a specialisták egy-két betegségen kívül más gyógyítással a legtöbbször nem foglalkoznak. Egészen kivételes egy Bá. 42. vagy C. 70.,* akik sok betegség ellen tudnak ráolvasni. Amíg a nép szemléletében a racionális és a természetfeletti erőkkal való gyó-

¹³ Mindezeket figyelembe véve szükségesnek tartottam, hogy az adatközlőket feltüntessem, ha még oly közismert dolgokat is mondottak.

¹⁴ L. pl. gyűjtésemből az egyik kiskunsági parasztorvost, aki a vesztegséget a faluban közismert körisbogár porával gyógyítja [Eth n. 1936:157] vagy az ősi javas embert, aki közismert imákkal, miatyánkkal, üdvözléggel gyógykezelté betegeit [Eth n. 1938:353]. Vö. még Magyarország tudomány, 1942:118.

gyítás keveredik, addig már a gyógyító személyben kevésbé. Aki ráolvas, az alig ken, a kenők viszont nem értenek a ráolvasáshoz.

A helyszini gyűjtést a négy faluban 1941 augusztusában és szeptemberében végeztem, a legtöbb időt azonban a túlnyomórészt magyar lakosságú Kidén töltöttem.¹⁵ Kide magyar népi orvoslását a maga teljességében összegyűjtöttem. Ha a románok többé-kevésbé hasonló eljárásokkal is gyógyítanak, mint a magyarok, mégis náluk sokkalta több a ráolvasás, amellett, hogy gyakrabban alkalmaznak jellegzetesen román gyógymódokat (pl. a pópa gyógyításait). A román gyógymódokat (főleg Kolozsborsán) nem sikerült teljesen összegyűjtenem, hisz a teljes román anyag oly hatalmas, hogy ez már egészen külön felkészültséget követel meg.

Az alábbi sorokban összehasonlításokat alig végzek, céloom amúgy is elsősorban a puszta adatközlés, a mai helyzetkép megrajzolása. Az egyes fejezetekhez fűződő megjegyzéseimben a közölt adatokat csupán a magyarországi irodalommal vetem egybe, megállapítani óhajtván, mennyiben általánosan ismert szokásról vagy kizárólag csak Erdélyre korlátozódó tényről van szó. A részletes összehasonlításhoz még feltétlen szükségünk van jónéhány alapos felvételre. Mindez a közeli jövő feladata.

¹⁵ Itt is köszönetemet kell kifejeznem szíves adatközlőimnek, magyarnak, románnak egyformán, akik kivétel nélkül, minden esetben megfeleltek kérdéseimnek és az annyira féltve őrzött gyógyító tudományukat a maga teljességében feltárták, sőt még a román ráolvasásokat is mindig elmondták, engedve, hogy a gyógyító műveleteket le is fényképezhessem.